

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)

Isa Habibeyli (Ozarbayjon)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Vahit Turk (Turkiya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Nazef Shahrani (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Muhammadjon Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkiya)

Qosimjon Sodiqov

Zulxumor Xolmanova

Mustafa O'ner (Turkiya)

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Kimura Satoru (Yaponiya)

Imran Ay (Turkiya)

Aftondil Erkinov

Nadir Mamadli (Ozarbayjon)

Rashid Zohidov

Otabek Jo'raboyev

Bulent Bayram (Turkiya)

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

Oysara Madaliyeva

Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Aftondil Erkinov**

Qo'lyozma bayozlarga oid ayrim mulohazalar 4

Zilola Amonova, Azizbek BoqiyevSaif Zafari Buxoriyning "Durrul majolis" asarida
Odam (a.s) talqini 28**Sohiba Nadirimova**To'ramurod to'ra Sayyid Muhammadxon o'g'li
hayot yo'li va ijodiy merosi 42**Akrom Malikov**XX asr matnshunosligida Navoiy asarlari tadqiqi:
Hamid Sulaymonov hamda Porso Shamsiyev
tajribasi 60**ADABIYOTSHUNOSLIK****Dilnavoz Yusupova, Umedullo Mahmudov**

Sharq mumtoz adabiyotida faxriya 89

Айнур ИбрагимоваКероглу – азербайджанский народный
героический эпос 103**LINGVISTIKA****Qosimjon Sodiqov**Qoraxoniylar davri asarlarida ishlatilgan
tilshunoslik atamalari 117**G'aybulla Boboyorov**Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-
turk" asaridagi ayrim so'zlarning o'zbek
shevalarida saqlanishi ("b" undoshi
bilan boshlanuvchi so'zlar o'rnigida) 136

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Jurabojev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLGY****Aftandil Erkinov**

Some comments on manuscript bayoz 4

Zilola Amonova, Azizbek BoqiyevThe interpretation of Adam (a.s) in the work
"Durrul majolis" by Saif Zafari Bukhary 28**Sohiba Nadirimova**Life path and creative heritage of Sayyid
Muhammad Khan son of Toramurad 42**Akrom Malikov**The study of Alisher Navoy's works textual
criticism of the 20th century: the experience
of Hamid Sulaymonov and Porso Shamsiev 60**LITERATURE****Dilnavoz Yusupova, Umedullo Mahmudov**

Faxriya (Self-Praise) in Eastern Classical Literature 89

Aynur Ibrohimova

Koroglu – Azerbaijan Folk Heroic Epos 103

LINGUISTICS**Qosimjon Sodiqov**Linguistic terms used in works of the Karakhanid
era 117**Gaybulla Babayarov**Preservation of some words in Uzbek dialects
in Mahmud Kashgari's work "Dīwān Lughāt al-Turk"
(in the example of words beginning
with the consonant "b") 136

**MATNSHUNOSLIK
TEXTOLGY****Qo'lyozma bayozlarga oid ayrim mulohazalar**Aftondil Erkinov¹**Abstrakt**

Bayoz – she'riy to'plam bo'lib, ularda klassik va zamondosh shoirlar she'rlari keltiriladi; bu majmua virtual she'riy musobaqa maydoni sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Bayoz she'rlar kutubxonasi, qo'shiq matni repertuari hamda muayyan davrdagi estetik didlarni ko'rsatuvchi manba bo'la oladi. Maqola, asosan, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti fondidagi qo'lyozma bayozlarga suyanib yozilgan.

Kalit so'zlar: *Bayoz, repertuar, kutubxona, kitobxonlar, she'riy musobaqa.*

Kirish

Bir necha yillardan beri yurtimiz hududida tuzilgan bayozlar bo'yicha tadqiqotlar olib boraman. Shu munosabat bilan o'zbek mumtoz adabiyotidagi bayozlar haqida, masalan, Mavjuda Hamidova, Yoqubjon Is'hoqovlarning bayozlar haqidagi 1980-yillardagi nashrlariga ko'p murojaat qilaman va bu tadqiqotlarni qadrlayman [Исҳоқов 1978, 23-38; Ҳамидова 1981]. Men kuza-tishlarimning bir qismini nashr ham qildirganman [Эркинов 2021, .219-244, 269-282, 355-367]. Mazkur maqolani yozishga meni, avvalo, bayoz janrining ba'zi nazariy xususiyatlarini ko'rsatishga bo'lgan istak boshladi.

Nazarimda, keyingi vaqtlarda adabiyotshunosligimizda turli hodisa va janrlarning nazariy tomonlarini yetarlicha o'rganmay turib, obyekt tahliliga o'tib ketish kuchayib borayotgandek. Boshqa yana bir jihat mazkur maqolani yozishga undadi: ilmiy tadqiqotlarimizda mavzuga doir bizgacha qilingan ishlarni o'rganib,

¹ *Erkinov Aftondil Sodirxonovich* – filologiya fanlari doktori, O'zbekiston xalqaro Islom akademiyasi.

E-pochta: aftandilerkinov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9284-4443

Iqtibos uchun: Erkinov, A. S. 2024. "Qo'lyozma bayozlarga oid ayrim mulohazalar". *Oltin bitiglar* 2: 4 – 27.

ulardan ishimiz qaysi jihati bilan farq qilishi va yangiligimiz nimadan iborat ekanligini ko'rsatish o'rniga, o'zimizdan avval qilingan ilmiy ishlarni umuman tilga olmay ham qo'ya qoldik. Ya'ni, har qanday ilmiy ishda joiz bo'lgan "istoriografiya" qismini go'yo unutgandekmiz. Unutishning o'zi bilangina cheklansak mayli edi, undan-da yuqoriroq nuqtaga "ko'tarilayapmiz". Endilikda, bir qator ishlardagi yondashuvlardan kelib chiqilsa, shunday gapni uqqandek bo'lasiz: "Men shug'ullanayotgan bu mavzu (yoki maqola) bo'yicha shu paytgacha mening ilmiy rahbarim ishlagan va men endi uning ishini davom ettirayapman". Yoki "bu mavzuni o'rganish mendan boshlanadi". Vaholanki, bu gaplarni yozayotgan muallifdan avval mazkur mavzu bo'yicha allaqachonlar maqola-yu kitoblar nashr qilingan bo'lib, ularda yangi muallif hozirda ilgari surayotgan xulosalar allaqachon keltirib o'tilgan bo'lishi mumkin. Masalan, bayozlar, Xiva adabiy muhiti bo'yicha va bir qator tadqiqotlar ayni holat uchrab turadi. Deylik, o'zbek mumtoz adabiyotshunosligidagi bayozlar haqida yozilgan va ilmiy jihatdan pishiq tadqiqotlar – Mavjuda Hamidova, Yoqubjon Is'hoqovlarning 1980-yillardagi ilmiy nashrlari hozirda yangi ishlarga yetarlicha jalb qilinmayotganligi taajjublantiradi...

Bayozning ta'rifi

Asosiy mavzuimizga o'taylik. Bayoz – bu turli shoirlarning she'rlaridan iborat to'plam (majmua)dir. Undagi she'rlar mahoratga ko'ra tanlab olingan bo'ladi yoki to'plovchilar, o'quvchilar yoxud muayyan shaxslar qatlamining buyurtmasiga asosan to'planadi. Bayozda ikki va undan ortiq muallifning she'rlari keltirilgan bo'lishi shart.

"Bayoz" so'zi "oq" degan ma'noni anglatadi. Bu so'z qoralama – xomaki nusxa (musavvada)ning antonimi sifatida kelib chiqqan bo'lsa ajab emas. Qoramadagi she'rlar esa uzviy tartib asosida keltirilmaydi. Prof. A.B.Holidovning (1929–2001) yozishicha, "mualliflar xizmatidagi, ba'zan ularning shogird yoki ixlosmandlaridan iborat mutaxassis kotiblar asarning nisbatan ishonchliroq nusxasini taqdim qilishgan; ular muallif qoralamasi (musavvada, tasvid)ni oqqa (tabyiz, mubayyaza, bayaz) o'girishgan, boshqacha qilib aytganda, kotiblar shunday ishlaganki, ularning qilgan ishlari keyinchalik – nashriyotlar davriga kelib, matn teruvchi va musahhihlarning vazifasiga aylangan. Ba'zan mualliflarning o'zi shu ishni bajarishgan yoki oqlamani qayta o'qib tuzatishgan" [Халидов 1985, 157].

Kuzatuvimizga ko'ra, bayoz so'zi ilk bor XVII– XVIII asrlardagi qo'lyozmalarda keltirilgan: Masalan, Parijda joylashgan Fransiya milliy kutubxonasi qo'lyozma fondida “Bayozi Abulqosim” deb nomlangan hind bayozi mavjud bo'lib, u 1054/1644-45-yili ko'chirilgan [Баёзи Абулқосим. 1928, 468-469]; Muhammadshoh qozi davrida, 1138/1725-26-yili Hindistonda ko'chirilgan bayozning so'zboshisida bayoz so'zi savod (qoralama) so'ziga qarama-qarshi ma'noda keltirilgan [Баёзи Абулқосим. 1928, 474-475]. O'rta Osiyo qalandar, maddoh hamda qo'shiqchilarining maxsus til(jargon)ida oppoq (orttirma sifat) so'zi maktub, hujjat ma'nolarida qo'llanilgan [Троицкая 1948, V, 251-272]. Qo'lyozmalarga oid Sharqdagi atamashunoslik lug'atlarida bayoz so'zi she'riy to'plam va eng oxirgi nusxa (qoramamaga, chernovoyga zid) sifatida ta'riflangan [Husayn Hoshimiy 1379 [2000], 33].

Mazkur dalillar shuni ko'rsatadiki, oq ma'nosidagi so'z qo'lyozma matnga nisbatan, bizning holatimizda esa, she'rlar to'plamiga nisbatan qo'llanilgan. Bayoz atamasi ba'zida muraqqa', safina, jo'ng, jarida, kashkul, jarida va majmua kabi nomalar bilan ham atalgan [Daneshpajuh 1989, 886]. Ayni vaqtda bayoz so'zi turli qaydlar keltirilgan qoramamaga nisbatan ham ishlatilishi mumkinligi qayd etilgan [Bečka 1968, 525]. Shu bilan birga bayoz atamasi xalq she'riyatidan iborat to'plam ma'nosida ham kelishi mumkin ekan [Philologiae Turcicae Fundamenta, 1964, 702].

Ba'zi kataloglarda bayoz nomi ostida majmua – turli nazmiy va she'riy ijod namunalari to'plami keltiriladi. Aslida, bir necha xildagi matnlarning aynan shu tarzda taqdim qilinishi ko'p hollarda jo'ng, deb atalgan. Tabiiyki, bu hali bayozning ba'zi kataloglarda jo'ng nomi ostida keltirilishini inkor qilmaydi. Masalan, Ozarbayjon ilmida, O'zbekistondan farqli ravishda, she'riy to'plamlar jo'ng deb ataladi [Ярмамедов 1992, 12]. Erondagi she'riy antologiyalar safina, jo'ng, bayoz yoki jo'ngi bayoz, majmu'a nomi ostida tarqalgan. Bularning ichidan she'riy antologiyalarga nisbatan ko'proq “jo'ng” atamasi qo'llanilgan [Dehudo 1338 [1959], 125]. Bayoz va jo'ng atamaları turli badiiy – nasriy va lirik asarlar to'plamini anglatishi mumkin [Bayozi Tojiddin Ahmadvazir 1381 [2002]; Jonge Mortezo Quli Shamlu 1382/2004]. Fors tilidagi qo'lyozmalarning zamonaviy kataloglarida ba'zan bayoz va jo'ng bir xil turdagi to'plam sanalgan holatlar uchraydi [Richard 1989. №40; Navshahī 1404 [1983], 127-140; Munzavi 1357/1978]. Shu bilan birga aynan o'sha forscha qo'lyozmalarning ba'zi kataloglarida bayoz deganda, asosan, she'rlar to'plami, jo'ng deganda esa turli xildagi she'r va nasriy bo'laklardan

iborat to'plam anglashilishi mumkin ekan [Гасимов 1983, 104-107]. 1995-yilda Sharqiy Turkistonda bayoz nomi ostida turli xil she'rlarning to'plami nashrdan chiqarildi [Bayoz, 1995]. Tojikiston Respublikasi FA Qo'lyozmalar instituti katalogida ham she'rlar to'plami bayoz nomi ostida beriladi, ammo ulardan bir qanchasida dostonlardan parchalar ham mavjud [CVRT, V, №1566]. Eronda nashr qilingan kodikologiyaga oid monografiyada bayoz ko'tarib yurishga mo'ljallangan she'rlar to'plami hisoblangan [Hiravi 1380 [2001]. 201-203].

1209/1794-95-yillarda ko'chirilgan Toshkentdagi qo'lyozma bayozda ilk bor bayoz so'zi she'riy antologiyaga nisbatan qo'llangan [Bayoz. O'zFASHI-1, №7038, 5]. Mazkur so'z, masalan, turli bayozlarning debochasida [Bayoz. O'zFASHI-1, №6973, 16-3b; №12471, 253b (SVR, II, №1878); Bayoz. O'zFASHI-1, №9966, 34b, 121b; Bayoz. O'zFASHI-1, №6993, 206b; Bayoz. O'zFASHI-1, №10184, 1b; Bayoz. O'zFASHI-1, №2072, 270b; Bayoz. O'zFASHI-3, №1108, 135b (KFIR, I, 638, №713)]; bayozning sarlavhasida uchraydi [Bayoz. O'zFASHI-1, №6968/1, 1b; Bayoz. O'zFASHI-1, №9920, 1a]. XX asrning boshlariga keliboq, bayoz atamasini she'riy antologiyalarga nisbatan qo'llash keng namoyon bo'la boshlagan edi. Misol uchun, 1900-yillarda ko'chirilgan Xiva bayozlari kolofonlarida kotiblar she'riy to'plamlarni to'g'ridan-to'g'ri bayoz deb atashgan [Bayoz. O'zFASHI-1, №№1118; 1174; 2031; 2035]. O'rta Osiyoda she'riy antologiyalar ko'pincha bayoz va majmuayi ash'or nomlari ostida tarqalgan [Персидские и таджикские рукописи Института народов Азии Академии наук СССР (краткий алфавитный каталог). 1, 1964, 499-502; Berg 2004, 33, 123, 136]. Turkiston general-gubernatorligi (1867-1917) nashriyotlarda she'riy to'plamlar deyarli har safar bayoz so'zi ishtirok etgan nomlar ostida nashr qilingan: "Bayozi Xaziniy", "Bayozi gulshani ash'or"... [Туркистон вилоятининг газети. 1908, №47; Абдуллаева 1989, 37-44]. Bugungi kunda Abu Rayhon Beruniy nomidagi O'zbekiston Respublikasi sharqshunoslik instituti kartotekasida ham she'riy to'plamlarning asosiy qismi bayoz sifatida qayd qilinadi. O'rta Osiyoda she'riy antologiyalarning nomim asosan, bayoz (bayaz) deb ifodalangan ekan, biz ham shu atamadan foydalandik.

Bayozning tarkibi

Bayoz fehrist, debocha va asosiy qism – she'rlardan iborat bo'lishi mumkin. Lekin ko'pincha bayozlar faqatgina she'rlarning o'zini tashkil qiladi.

Debocha-muqaddima

Har bir bayoz muayyan bir davrning adabiy did va estetik ehtiyojlari haqida ma'lumotni beradi. Bu ma'lumotni she'rlar vositasida ilg'ab olish maqsadga muvofiqdir. Qo'lyozmalarda muayyan bayozning tuzilishi, kengroq ma'noda esa, bayoz tuzish haqidagi umumiy ma'lumotlar keltirilishi mumkin. Bu kabi manbalar sirasiga bayoz tarkibidagi fehrist, debocha yoki sarbayoz (so'zboshi) kiradi [Xamidova 1981, 41-42]. Ba'zan fehristda bayozda nomi keltirilgan shoirlar ro'yxati sanab o'tiladi yoki she'rlarning birinchi misralari taqdim qilinadi [Bayoz. O'zFASHI-3, №358, -7a-1a]. Lekin bayozlarda fehristlar har doim ham keltirilmagan. Fehrist asosan radoyif ul-ash'or, ya'ni bir xil radif yoki qofiyada yozilgan she'rlar to'plamiga xosdir. Undagi she'rlar xuddi devondagidek – oxirgi harflar tartibiga ko'ra joylanadi. Masalan, radoyif ul-ash'orning birida shunday fehrist keltirilgan bo'lib [Radoyif ul-ash'or, №2335, 0a-1b], shu yerning o'zida to'plamdagi shoirlar nomi va ularning miqdori – 135 shaxs qayd qilingan. Faxri Hiraviy (1490–1563) qalamiga mansub “Radoyif al-ash'or” qo'lyozmasida ham fehrist keltiriladi. Yana bir misol: bir bayozda asosan Shohiynning she'rlari eng ko'p keltirilgan bo'lib, asar oxirida she'rlari to'plamga kiritilgan shoirlar nomi bitilgan jadval berilgan [Bayoz. TadRSI, №2293/1, 96 (CVRT,V, №1634)].

Debocha (forscha “so'zboshi”, “kirish”) odatda shoirlarning devoniga yozilgan. Ba'zan bayozlarda ham debochani uchratish mumkin. Ular, asosan, fors tilida yozilgan. Afsuski, debochalar juda kam uchraydi. Bayozning boshi (sarbayoz) sifatida belgilangan debochali bayozlar bunga misoldir [Bayoz. O'zFASHI-1, №1944, 93a-94b]. Forscha debochaga ega bayozlarning boshqa qo'lyozmalari ham mavjud [Bayoz. O'zFASHI-1, №6973, 1b-3b; Bayoz. O'zFASHI-1, №7038, 5b-6b; Bayoz. O'zFASHI-1, №6968/1, 1b-2a; Bayoz. BnF-SP, №805, 2b]. Masalan, Xiva xonligida yaratilgan bayozdagi debocha turkiy tilida yozilgan [Bayoz. O'zFASHI-3, № 797, 80b-81b (KFIR, I, №678)]. Tojikistonda bir bayoz borki, unga tuzuvchi tomonidan nasriy kirish berilib, bu kirish murakkablashtirilgan uslubda yozilgan [Bayoz. TadRSI, №1795 (CVRT, V, №1510)]. Eron bayozlarida ham debocha bayoz boshida beriladi [Bayoz. TUK, №2454, 119-121 (FKDT, S.1189)]; ulardan biri debochayi bayoz deb nomlangan [Bayoz. TUK, №2591, 331 (FKDT, S.1414)].

Shoirlar

Bayozdagi shoirlar doirasi turlicha. Shoirlarni ikki toifaga

ajratish mumkin:

1. **Klassik shoirlar.** Bular bayozlarning doimiy ishtirokchilari – asosan, fors she'riyati klassiklaridir. Aslida bayozning o'zi fors adabiyotining klassik davri tugagach, mumtoz shoirlarning she'rdagi etalonini saqlab qolish va she'rlarini bir to'plam – antologiyaga kiritish maqsadida XVI asrdan boshlab vujudga kelgan. Shu ma'noda ilk bayozlar klassik shoirlarning she'rlaridan va ularga yozilgan taqlidiy she'rlardan to'plangan [Хамидова 1981, 120]. Bayozlar repertuarida klassik shoirlar ishtiroki deyarli shart bo'lib qolgan. Fors adabiyotining Xusrav Dehlaviy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, XVII asrdan keyin Bedil, Sayyido, Soib kabi mumtoz namoyondalari shular jumlasidandir. Fors shoirlari shu darajada mashhur edildarki, bayozlarda keltirilgan she'rdan avval, ba'zan, shoirning ismi keltirilmay, faqat uning taxallusini keltirish bilan cheklanilardi. Bundan qaysi shoir nazarda tutilayotgani tezda ma'lum bo'lardi: Xoja – bu Hofiz Sheroziy, Shayx – Sa'diy Sheroziy... [Bayoz. TUK, №4343, 136-147 (FKDT, S.3299)]. O'zbek mumtoz adabiyoti shoirlaridan Navoiy, Fuzuliy va qisman Amiriylarni shunday klassik shoirlar qatoriga kiritish mumkin.

Bayozlarda XIX asrdan boshlab o'lkamizdagi turkiy shoirlar she'rlari ko'plab keltirila boshlangan. Misol uchun, XIX asrga oid turkiy tildagi bayozda Fuzuliyning 29 ta, Amiriyning 22 ta she'ri berilgan [Bayoz. O'zFASHI-3, №1940/1/(KFIR, I, 693)]. Mazkur bayozda jami 134 ta she'r bo'lib, shulardan 51 tasi yuqoridagi ikki shoir qalamiga mansub. Shu bilan birga, forscha she'rlardangina tarkib topgan bayozlar ham borki, ularga taniqli turkiy shoirlarning faqat fors tilidagi she'rlari kiritilgan [Bayoz. O'zFASHI-1, №3326 / (SVR, VI, №4617); Баёз. O'zFASHI-1, №1108]. “Tazkirat ul-xavonin” nomli Eron bayozida Navoiyning fors tilidagi she'rlari Foni taxallusi ostida berilgan [Тазкират ул-хавонин. TUK, №2431, 37 (FKDT, 1098)]. Hindistonda tuzilgan boshqa bir bayozda Navoiy va Husayn Boyqarolarning forscha she'rlari keltirilgan [Тазкират ул-хавонин. TUK, №2431, 37 (FKDT, 1098)]. Har xil tillarda yozilgan she'rlariga qarab, bitta shoirning nomi turli bayozlarda, turlicha shakl va repertuarda keltirilgan bo'lishi mumkin.

2. **Zamondosh shoirlar.** Bular bayoz tuzuvchiga zamondosh yoki mahalliy bo'lgan shoirlardir. Har bir bayoz shoirlarning zikr qilingan ikki doirasiga ega. Shu ma'noda, bir bayoz debochasida mazkur bayozning “o'tmish [shoirlar] devonlari to'plami (jomei devoni mutaqqaddimin)” va eng so'nggi [shoirlarlardan] tanlangan asarlari (muntaxabi abkori afkori mutaovxirin)” ekani haqidagi

ko'rsatma mavjud [Bayoz. O'zFASHI-1, №1944, 93a]. Demak, klassik va zamondosh shoirlarning adabiy-she'riy merosiga murojaat qilish va ularni to'plash bayozning asosiy belgisi hisoblanadi. XIX asrdan boshlab bayozga u tuzilgan davrda yashagan shoirlarning she'rlari ko'proq kiritila boshlandi. Qiziq paradoks: XX asrga yaqinlashgani sari o'lkamizdagi bayozlarga zamonaviy shoirlarning she'rlari ko'proq kiritila boshlangan. Bunday she'rlarning katta qismi turkiy tilida bo'lgan. 1910–1920-yillarning toshbosma (litografik) bayozlarida o'rta asr fors va turkiy adabiyotining mumtoz namoyondalari deyarli keltirilmagan. Ularda nisbatan zamonaviyroq mumtoz yoki zamondosh shoirlar nomi bor, xolos. Yangi davr shoirlarining she'rlari esa, aksariyat hollarda turkiycha bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bayozda kamida ikkita shoirning she'rlari keltirilishi shart. O'rta Osiyo bayozlarida har doim ham shoirlarning keng ommasi ishtirok etavermagan. Bu mintaqadan farqli ravishda, masalan, Eron bayozlarida biryo'la ko'p miqdordagi mualliflarning she'rlari beriladi: bir bayozda 657 shoirning she'rlari keltirilgan bo'lsa [Bayoz. TUK, №2446 (FKDT, S.1132-1150)], boshqasida 302 ta shoirning she'ri taqdim qilinadi [Bayoz. TUK, №2423 (FKDT, S.1065-1075)]. Bayozlarda taniqli bo'lmagan, markazdan uzoqda yashab ijod qilgan, kam miqdorda she'r yozgan shoirlarning she'rlari ham uchraydi. Bunday shoirlarning she'rlari balki, bittagina bayozdan tashqari hech qayerda va hech qachon keltirilmagan bo'lishi mumkin. Shunga muvofiq ularning she'rlari keng yoyilmagan ham.

Odatda, bayozlarda shoirlarning 3-4 tadan boshlab 300-400 tagacha she'ri o'rin oladi. Bayozlarda aynan bitta shoirning she'rlari ularning tarkibi va janridan kelib chiqqan holda bir necha marotaba keltirilgan bo'lishi mumkin. She'rlarning saralab olinishi shoirlarning o'zaro javob yozishmalari; biron bir she'rga taqlid (nazira); bir xil radifli she'rni tanlash; mumtoz shoirlar merosining eng yuqori badiiy saviyali namunalarini tanlash va shu kabilar asosida amalga oshirilgan.

Lirika janrlar

She'r janrlari o'ziga xos ma'lumotlarni ifoda eta oladi. Lirika janrlariga oid tadqiqotlarda yo muayyan shoir ijodidagi janrlar [Серикова 1981] yoki O'rta Osiyo she'riyatidagi muayyan janrlarning nazariy xususiyatlari o'rganiladi [Адабий турлар ва жанрлар, 1992]. Bularning bari o'ziga xos ahamiyatga ega. Lekin tilga olingan tipdagi tadqiqotlarda she'rlarning jamiyat hayotida foydalanishiga

yetarlicha e'tibor berish yetishmaydi. Ularda janr tarixi haqidagi ma'lumotlar juda kam, janr umumiy kontekstda deyarli ko'rib chiqilmaydi. Bayoz ifodalay olishi mumkin bo'lgan she'riy janrlar "hayoti" va uning o'zga janrlar bilan munosabati va raqobati tahlil etilmaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bayozlardagi she'riy janrlar, jumladan, turkiy she'riyatdagisi yetarlicha o'rganilmagan.

Shoir yoki shoirlar jamiyatga o'z she'rlarini taklif qiladilar. O'quvchilar o'z estetik ehtiyojlaridan kelib chiqib, she'rlardan o'zlarida qiziqish uyg'otganlarini tanlab oladilar. Bayoz – o'quvchi ehtiyojlari ko'zgusi. Shoir muayyan turdagi she'rlarga talab mavjud bo'lgan bozor borasida o'ylamasligi mumkin. Bayoz bo'lsa, ayni badiiy bozor xususiyatlarini o'zida namoyon qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bayoz vositasida o'quvchi auditoriyasining badiiy didini marketing shaklida tadqiq qilish mumkin.

Janr nuqtayi nazaridan bayozlar quyidagi ma'lumotlarni berishi mumkin:

a) shoirlar tomonidan juda kam qo'llanilgan ba'zi lirika janrlari bor. Bular bayozlarda keltirilishi mumkin. Bayozlarning birida keltirilgan anonim ruboiy-murabba' bunga yorqin misoldir. O'zbek adabiyoti tarixida bu kabi sintetik janrning bundan boshqa namunasi bizga ma'lum emas;

b) janrlar tarixi, tarix davomida ularga bo'lgan munosabat va talabning tatbiq qilinishi;

v) lirika janrlarining qaysi tildagisiga o'quvchilarning ko'proq qiziqqani. Muayyan janrning dolzarbligi. Bayozlarda asosan g'azal, ruboiy, muxammas va fard janridagi she'rlar beriladi. Misol uchun, fardlardan ko'pincha sahifani to'ldirishda foydalaniladi [Bayoz. O'ZFASHI-1, №2515, 102b-103b]. Fard ikki misra (bayt)dan iborat hajmda bo'lgani tufayli varaqning bo'sh qismlarini ular bilan to'ldirish qulayroq. Ammo har doim ham bunday bo'lavermagan. Ba'zida fard yoki ruboiy kabi janrlar alohida, boshqa qismidan, masalan, qo'lyozmaning oxiridan joy olishi mumkin [Bayoz. BNF-SP, №1473 (B1, III,1975)].

Shunday bayozlar ham borki, ular she'rlarni badiiy mahorat darajasiga ko'ra saralash maqsadida tuzilgan. Fors tilidagi turli xil she'rlar to'plami bo'lmish "Tashbihoti zebo" ("Zebo o'xshatishlar") nomli bayoz shular jumlasidan bo'lib, unda tashbih-o'xshatishlarning yuzlab go'zal namunalari mavjud [Bayoz. O'ZFASHI-1, №1858/2]. Bu boradagi ma'lumotlar bayozning o'zida berilgan holatlar ham uchrab turadi. Bayozga kiritilgan lirik janrlar debochada konstatatsiya (qayd etilishi) qilinishi mumkin. Bunday

janrlar jumlasiga g'azal, tarjiband, ruboiy, qasida kabilar kiradi [Bayoz. TUK, №2454, №119 (FKDT, S.1189)]. Xiva xonligida tuzilgan bir bayoz debochasida ko'rsatilishicha, asarga jozibador she'rlar (ash'ori dilfirib) kiritilgan. Bayoz tarkibidagi she'rlarning janri ham ko'rsatilishi mumkin: masalan, ruboiy, masnaviy [Bayoz. O'ZFASHI-1, №1944, 93a]. Xivadagi bir bayozning turkiy tilidagi debochasida aytilishicha, mazkur bayoz Xiva hukmdori Sayid Muhammad Bahodirxon (1856–1864) buyrug'iga ko'ra qasida, ta'rix, g'azal va masnaviy she'riy janrlaridagi asarlardan tuzilgan [Bayoz. O'ZFASHI-3, № 797/2, 80b-81b].

Muayyan bir janrdagi she'rlarni bayozga kiritish qo'lyozma bayozning spetsifikasiga bog'liq. Shoirlarning she'riy mahoratda o'tgan va zamondosh shoirlar bilan musobaqalashishi bayozlarning eng asosiy xususiyati bo'lgan. Ayniqsa, klassik shoirlarning she'rlari bilan muxammas janridagi she'rlar vositasida musobaqalashish mumkin edi. XIX–XX asr boshlarida muxammas janrida ijod qilmagan shoirning o'zi kam edi. Sababi shoirlar uchun klassik shoirlar she'rlaridan afzalroq she'rni yaratish qiyin bo'lgan, she'rni davom ettirish – muxammas yozish esa osonroq tuyulgan. Bundan tashqari, muxammas janri kuy-qo'shiq uchun ham juda mos kelardi [Абибов 1984, 212]. Bir bayozda Navoiy qalamiga mansub “tut” (ushla) radifli g'azalga xivalik shoirlarning yozgan muxammaslari keltiriladi [Bayoz. O'ZFASHI-3, № 797/2, 83a-91a]. Bir qancha bayozlarda ikki tilda yozilgan muxammaslar ham uchraydi: muxammas muallifi muxammasning asosiy qism (ikki misra) uchun bir tildagi she'rlarni tanlab turib, o'zining she'rlarini (uch misra) boshqa tilda qo'shib qo'yadi [Bayoz. O'ZFASHI-1, №1597, 243a-244a / (SVR, II, №1741)]. Bayozlarda eng keng tarqalgan janr turlari muxammas va musaddasdir [Bayoz. O'ZFASHI-1, №231/4 (SVR, II, №1757)].

Bayoz ichidagi she'riy musobaqa uchun bir xil she'r o'lchovi, bir xil qofiya kabilarga ega she'rlar tanlab olinishi mumkin. Bunga misollar bor: she'r radifi va qofiyasi uchun muayyan bir so'z tanlangan, she'rlarning o'zi esa fors va turkiy tillarda ifodalangan [Bayoz. O'ZFASHI-1, №4208, 42b-44b, 51a-53a, 626-65a, 160a-170a]: masalan, musulmon Sharqi she'riyatida juda keng tarqalgan “ohista-ohista” radifiga ega she'rlar eski o'zbek tilida ham, fors tilida ham yaratilgan [Bayoz. O'ZFASHI-1, №4181, 726-73a; Bayoz. O'ZFASHI-3, №3567, 66-7a, 10a-11a, 23a-24a, 33a-33b]. Bir xil qofiyali va she'riy o'lchovga ega qasida janridagi she'rlar musobaqasi [Bayoz. O'ZFASHI-1, №2077 26a-76b / (SVR, VI, 4614)], muxammas va g'azal janridagi she'rlar qiyosi va ijodiy musobaqasi ham

uchraydi [Bayoz. O'zFASHI-1, №3059/1, 111b-119a]. Qizig'i shuki, musobaqaning bunday shakliga qaramasdan, she'rlarning ko'pi ikki til – fors va turkiy tillarida yozilgan. Shunday turdagi bayozlardan biri – Buxorodagi mang'itlar sulolasi vakili Xishmat (1862–1927) tomonidan tuzilgan [Bayoz. O'zFASHI-1, №183/2 (SVR, II, №1756); Bayoz. O'zFASHI-1, №231/4 (SVR, II, №1757)].

Bayozning vazifalari

Bayozlar kim uchun va nima maqsadda tuzilgan?

Bayozlar o'quvchining didiga muvofiq keluvchi eng yaxshi she'rlar repertuari sifatida tuzilgan va o'qishga mo'ljallangan. Turli doiradagi o'quvchilar ommasiga xrestomatiya o'laroq xizmat qilgan [Хамидова 1981, 24].

1) Shoirlarning devonlari har doim ham o'quvchilarga to'lig'icha kerak bo'lavermagan. Shuning uchun o'quvchi (yoki tuzuvchi) o'ziga yoqqan she'rlarnigina saralab olib bayoz tuzgan.

2) O'z devoniga ega bo'lmagan, tor doiraga mo'ljallab yozgan yoki mutlaqo o'zi uchun ijod qilgan, kam she'r yozgan shoirlar ham bo'lgan. Ularning she'rlari faqat bayozlarda to'plangan. Mana shu o'rinda bayozlarning vazifalarini belgilab olish kerak bo'ladi.

1. Kutubxona. Aslida, har bir madaniyatli kishining shaxsiy bayozi bo'lgan bo'lishi mumkin. Bunday an'ana mohiyatan bugungi kunda ham bor. Bu bayoz/antologiya kitob, daftar, yon daftarcha yoki alohida varaqlar shaklida bo'lishi shart emas. O'nlab, hatto yuzlab she'rlar insonning xotirasida yashashi mumkin. Badiiy antologiya insoniyat madaniyati va xalq og'zaki ijodi bilan birgalikda paydo bo'lgan. Har bir kishining o'z sevimli qo'shig'i, she'rlari, romani, povesti, badiiy filmi, qadri qahramoni va timsollari, pyesa, oddiy badiiy asari yoki badiiy qahramonlari va ideallari mavjud bo'ladi. Bu madaniy qadriyatlarni kishi o'z xotirasida, ongida saqlashi mumkin. Lekin bularning barchasi eslab qolish uchun ko'plik ham qiladi. Shunda biz ularni uyimizda, shaxsiy kutubxonamizda, plastinkalar to'plamida, audio va videotasmalarda, fotoalbomlarda saqlaymiz. Mazkur madaniy yuk butun umr bizga yo'ldosh bo'ladi, yangidan-yangi sahifalarga boyib boradi. Lekin uni gardanimizga ortmoqlab yuraverish bizga og'irlik qiladi. Bunday bebaho boylikdan voz kechib yashab ham bo'lmaydi. Shunda jami badiiy va madaniy boyligimizni, xususan, she'rlarni jajji kutubxona shaklida bir joyga jamlashimiz mumkin. O'tmishda aynan shunday kutubxona vazifasini bayoz bajargan. Bayoz – bu O'rta Osiyoda ajdodlarimizning kichik hamda ko'tarib yurishga qulay va o'ziga xos shakldagi kutubxonasi.

O'rta Osiyodagi kutubxonalar, asosan, saroylarda bo'lgan. Madrasalar qoshidagi yoki kam miqdorda shaxsiy kutubxonalar ham mavjud bo'lgan. XX asr boshlaridan ommaviy kutubxonalar tashkil etila boshlangan. Kitoblar qo'lda ko'chirilardi, qog'oz qimmat, uni qo'lyozma kitob shakliga keltirish uchun esa katta miqdorda pul kerak bo'lardi. Bunday sharoitda o'rtacha kattalikdagi kutubxonaga ega bo'lish ham bebaho ma'naviy boylik bo'lgan. Musulmon Sharqida badiiy ijodning eng asosiy ko'rinishi she'riyat edi. U san'atning boshqa turlari o'rnini ham bosib turgan. Shu sababli har bir kishi o'z ma'naviy ehtiyojlarini ko'pincha she'riyat vositasida qondira bilgan. Turli she'rlardan tarkib topgan bayozlar esa mana shu o'rinda muhim rol o'ynagan. Foydalanish uchun kutubxonalar yetarli emas ekan, o'quvchilar o'zlarining sevimli matnlarini doimo birga olib yurishga katta ehtiyoj sezganlar. Bayoz esa shu tarzda qalbga yaqin, qo'ldagi kichik kutubxonaga aylangan. Bugungi kunda O'R FANing Beruniy nomidagi qo'lyozmalar institutida bayozlarning 700 dan ortiq nusxalari saqlanadi. Bu ko'rsatkich bayozlarga bo'lgan qiziqish darajasi qanchalar yuqori bo'lganini ko'rsatadi. Aholi ixtiyorida ham bunday qo'lyozmalarning kattagina qismi bor.

Fikrimiz dalili sifatida bayozlarning formati va hajmini keltirishimiz mumkin. Odatda ko'tarib yurishga qulay bayozlar format va hajmiga ko'ra kichik va cho'ntakbop bo'lgan. Ba'zi bayozlar esa, albom tarzida ochiladigan – perpendikulyar shaklda bo'lib, uni o'qish ham oson edi¹.

2. Repertuar. Bayoz musiqiy, aniqrog'i, qo'shiq repertuari to'plami sifatida xizmat qilishi mumkin. Musulmon Sharqida musiqa ijrochilari kuy chalish davomida maxsus notalarga tayanishmagan, bu davrda nota yozuvi keng yoyilmagan edi. Ijrochilar kuyni yodlab olishardi. Kuy ijro qilish davomida ular bayozdagi qo'shiq uchun asos bo'lgan matnga ham qarashardi, undagi har bir matn oldida esa, ko'pincha, kuylanayotgan qo'shiqning musiqasi nomi qayd qilinardi. Masalan, Abdulqodir Marog'iy (vaf.1435) o'zining musiqa nazariyasi haqidagi asariga qo'shiq tarzida ijro qilish uchun matnlar ilova qilgan. Mazkur matnlarga alohida bir asar sifatida shakl bergan [Abdulqodir ibn G'aybiy ul-Hofiz al-Marog'iy, 1372 [1993]]. Fursat Sheroziy (vaf. 1921) ham qo'shiqlar uchun matn yaratgan. Uning qalamiga mansub kitob kirishida ta'kidlanishicha, unda asosan, Sa'diy, Hofiz, Jomiy, Xayyom va Vaxshiy kabi shoirlarning she'rlari keltirilgan [Fursat al-Davla Sheroziy, 1375 [1996]]. Shu tarzda bayoz

¹ Masalan, 120 x 250 milimetrlil o'lchamdagi bayoz: Bayoz. O'zFASHI-1, №3066 (ko'chirilgan yili –1303/1885-1886).

qo'shiqning yozma – matniy asosi sifatida namoyon bo'la boshlagan. Ijrochi matnga qarab turib, xotirasiga tayangan holda, musiqani qo'shgan, qo'shiqni kuylagan. Repertuarida maqomga oid asarlari keltirilgan bayozlarni musiqiy repertuarga bog'liq deb bilish joiz.

Bayozning maqom kuylovchi xonandalar tomonidan qo'llanilganiga ham misol keltirish mumkin: “Levicha Hofiz – Levi Boboxonov (1873–1926) Buxoro amiri Amir Olimxan (1910–1920) ning saroy hofizi bo'lib, o'z bayozlariga ham ega bo'lgan. Bizgacha yetib kelgan Shashmaqom ijrosiga oid bir qancha bayozlar Levicha tomonidan tuzilgan. Bu bayozlardagi forscha she'rlar O'rta Osiyo ivriti (ibroniy tili)ning yozuvida berilgan (ular hozirda Boboxonovlar oilasida saqlanadi). Aftidan, bayoz tuzish an'anasi Buxoro yahudiylari – mumtoz musiqa va she'riyat shaydolari orasida (ayniqsa, Buxoroda) tarqalgan bo'lgan. She'rning qaysi kuy bilan birgalikda ijro etilishi ko'rsatilgan to'plamlari Buxoro yahudiylari silsilasining katta avlodi orasida uchraydi¹.

Bayozlar yig'inlarda o'qilardi. Biror kishi musiqa ostida she'rni qo'shiq qilib ijro etsa, boshqasi she'rni ifodali o'qib berardi. Madumar (Muxammad Umar) Hofiz, Abdulqahhor Hofizlarning bayozlari bunga misol bo'la oladi. Ular XIX asrda Isfaradagi (Tojikiston Respublikasi) eshonlarning uyida fors va turkiy tillaridagi qo'shiqlarni bayoz asosida kuylashardi. Mazkur bayoz Isfarada topilgach, u 2003-yilda Tojikistonda nashr qilindi [Баёзҳои Умар Ҳофиз 2003].

XX asrga taalluqli boshqa misollar ham uchraydi: O'zbekistondagi maqom ijrochisi Orifxon Xotamov (1927–2002) mashhur maqomchi Jo'raxon Sultonov (1903–1965)ning tilidan hikoya qiladi: XIX asrda Beshariq vohasida (bugunga kelib, O'zbekiston Respublikasi Farg'ona viloyatining Beshariq tumani) o'z davrining taniqli maqomchisi Hamroqul qori yashab o'tgan. U shu darajada iste'dodli va mashhur bo'lganki, u bor joyda boshqa uquvsiz mashshoqlarning daromad topishiga putur yetardi. Bunday vaziyatlarda bu uquvsiz raqiblar mahoratli qo'shiqchilar kuylaydigan katta tadbirlarda bu mashhur musiqachi – Hamroqul qoriga zarba berish yo'llarini qidirishgan. Shu maqsadda ular bir yig'inda Hamroqul qori ijroga chog'langan zahotiyoyq, uning

¹ Musiqashunos Aleksandr Jumayevning fikriga ko'ra, bu o'rinda quyidagi qo'lyozma misol bo'la oladi: O'zFASHI-1, №1466/1. Bu kitob Shashmaqom (*Shashmaqom*. Y.Radjabiy (noshir). Tashkent, 1975. 135-184)ning 6-jildiga ilova tarzida faksimile shaklida nashr qilingan [Джумаев А. Бухарские евреи и музыкальная культура Средней Азии [в сб.:] Евреи в Средней Азии: вопросы истории и культуры. Ташкент: Фан, 2004, 84-102].

repertuaridagi qo'shiqlarning hammasini ketma-ket kuylashga tushganlar. Bunday sharoitda maqomchining o'zi ularni qayta kuylay olmasdi. Jo'raxon Sultanovning ta'kidlashicha, Hamroqul qori mohir artist bo'lib, darhol improvizatsiya (badiha) uchun yo'l topardi. Noqulay vaziyatdan chiqish uchun Hamroqul qori ichidagi she'rlarini avvaldan bilmagan bir bayozni qo'lga olib, undagi she'rlarni birma-bir kuylab chiqqan ekan¹. Bu misol sharqona mubolag'a bo'lib ko'rinishi mumkin. Lekin bayozdagi she'rlarning hammasini qo'shiqqa solib kuylashga intilish fakti bayozning muhim vazifasi – musiqiy repertuar uchun asos bo'la olishini ko'rsatadi. Agar bayozdagi biror she'rni kuyga solishning iloji bo'lmasa, hech bo'lmaganda uni kuy ohangiga solib o'qish (melodeklamatsiya) mumkin bo'lgan.

1911-yilda Toshkentda shoir Xislat (1880–1945) bir bayoz tuzib, uni toshbosma tarzida nashr qildirgan. Qizig'i shundaki, bu bayozda keltirilgan she'rlarning hammasi turkiy tilida. Toshbosma bayoz – “Armug'oni Xislat” (Xislat tuhfasi) deb nomlanib, o'sha davrning taniqli qo'shiqchisi To'ychi Hofiz (1868–1943) repertuaridagi qo'shiq matnlarini o'z ichiga olgan [Армуғони Хислат, 1329 [1911]].

Xivada tuzilgan bir bayozda she'r matnlarini berishdan avval Domla Xudoyberdi Maxdumning bu bayozni yoddan bilganligi zikr qilinadi; uning boshqa joyida yozilishicha, shu bayozni ikkinchi qismini Muhammad Yoqub Fozachi yoddan bilgan [Bayoz. O'zFASHI-1, №6977, 1b, 104a]. Bu bayozda fors-tojik va eski o'zbek tillaridagi she'rlar keltiriladi. Lekin, eng qizig'i, 1-52 sahifalarda muayyan maqom turlari uchun yozilgan g'azallar keltirilib, maqom nomlari ko'rsatib o'tiladi (“Rost”, “Segoh”...). Ko'rinishidan, bayozning bu qismi maqom ijrosi uchun repertuar sifatida xizmat qilgan. Biror bayozni muayyan bir kishi yoddan bilgani ta'kidlansa, bu mazkur bayozdagi she'rlarning qo'shiqqa mo'ljallanganligini ko'rsatuvchi belgi bo'lishi mumkin. Qiyos uchun misol: “Majmuayi ash'or” nomli usmoniy tilidagi to'plam mavjud bo'lib, undan so'fiylar o'zlarining samo' majlislari – tasavvufiy yig'inlarida foydalanganlar [Fehreste nusxahoye xattiye turkiy ketobxonaye bozorge hazrat Oyatullah al-azamiy Mar'ashiy-Najafiy, 1381, №2847]. Shu yo'sinda bayozlar doimiy matn o'laroq muayyan bir auditoriya uchun mo'ljallangan va xizmat qilgan. Bunday antologiyalar qo'shiq matnlarini mustahkamlash maqsadida tuzilgan. Maqomlarga mos she'rlarga

¹ Ma'lumot beruvchi – O'zbekiston xalq hofizi, bayozxon hofiz Mahmud Tojiboyev (1957–2020).

to'la bir antologiya bunga misol bo'ladi: undagi she'rlar usmonli turk tilida bo'lib, ammo grek harflarida yozilgan [Kappler 2002].

Bugungi davrda ham qo'shiqlar uchun bayozlar yaratiladi. Masalan, 2002-yilda O'zbekistonda kuylanadigan mumtoz hamda zamonaviy qo'shiqlar repertuaridagi she'rlar to'plami kitob holida chiqarildi [Umrboqiy qo'shiqlar 2002]. Musiqiy antologiyalar Sharqda keng tarqalgan. Yana zamonaviy she'riy antologiyalar ham mavjud bo'lib, ular an'anaviy mumtoz janrlarda dariy va o'zbek tillarida ijod qiluvchi Afg'oniston shoirlarining she'rlaridan tuzilgan [Bedilistan va guldeste, 2001].

Bayozni bir joyning o'zida ham matn, ham musiqa keltiriluvchi zamonaviy karaokega qiyoslash mumkin¹. Bu o'rinda bayozdagi matnga qarab turib kuylash qoladi, xolos. Bayoz karaokega o'xshaydi, ammo unda musiqa jaranglab turmaydi. Ijrochi matnga qarab turib kuylaydi. Bunday qo'shiqchilar bayozxon hofiz, ya'ni bayoz asosida qo'shiq aytuvchi hofiz deb atalgan.

3. Qo'llanma. Shunday bayozlar ham borki, ular yuksak badiiy mahorat namunalarini bir joyga jamlash maqsadida tuzilgan. Ular go'yo shoirlar uchun qo'llanmadek bo'lgan [Historical Anthology of Kazan Tatar Verse: Voices of Eternity, 2000]. Bayozlar madrasa o'quvchilari uchun xrestomatiya ham bo'la olishi mumkin bo'lgan. Bu o'rinda ifodali o'qish – deklamatsiya to'plami sifatida ham bayozlar diniy she'riyat qo'llanmasi bo'lib xizmat qiladi. Musulmon madrasalarida bizning tushunchamizdagi maxsus adabiyot darslari mavjud emas edi. Lekin she'riyat din va tasavvufni o'rganishning badiiy shakli sifatida xizmat qilgan. Faraz qilish mumkinki, ba'zida bayozlar adabiyotning bunday ko'rinishi uchun xrestomatiyaga aylangan.

4. She'riy mahoratning real va virtual musobaqa maydoni. XV asrdan so'ng o'rta asrlarga xos she'riy yuksalish davri o'zgarib boshladi. Shoirlarning o'z mahoratlarini charxlash va namoyon qilish imkoniyatlari ham kamaydi. Ular o'zlarini mumtoz shoirlar qatorida bayoz maydonida sinab ko'rishga majbur bo'ldilar. Yuqorida eslatib o'tganimizdek, bayozlarning katta qismi o'tmish mumtoz shoirlarining she'rlariga ajratilardi. Keyingi davr yoki zamonaviy shoirlar ham go'yo mumtoz shoirlar bilan bellashgandek va ularga taqlid qilgandek, o'z mahoratlarini bayoz orqali namoyon qila boshladilar. Bunda bayoz virtual musobaqa maydoni vazifasini o'tadi.

¹ Musiqashunos olimi, san'atshunoslik fanlari nomzodi Iroda Dadajanovanning og'zaki fikri.

Turli davr shoirlarining, ayniqsa, klassik shoirlarning bayozlardagi “ishtiroki” o‘zaro virtual bellashuvining qay darajada yuksak bo‘lishini oldindan belgilab qo‘yardi [Bayoz. O‘zFASHI-1, №2072, 184^b-215^b]. Bu xususiyat har bir bayozga xos. Misol uchun, XIX asrda Ozarbayjonda turli adabiy yig‘inlar uyushtirilgan. Ularni tashkil etish tartibiga ko‘ra majlis ishtirokchilarining har biri, masalan, “Bayt ul-safo”ning (1867-yilda Shemaha shahrida o‘tkazilgan she‘riyat yig‘ini nomi, rahbari Mulla Og‘a) har bir shoir a‘zosi nazira – aynan bitta g‘azalga o‘zicha javob yozishi kerak edi. Bu esa tabiiyki, she‘rga kuch-quvvat, she‘riyatga ravshanlik berib, shoir mahoratining taraqqiyoti va mukammallashuviga muayyan darajada turtki berardi [Гапаев 1990, 105]. Bu kabi kechalarda Sa‘diy, Hofiz, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy she‘rlarining asl matnlari bilan birga, ularga taqlidan yozilgan she‘rlar ustida bahs borardi [Hamid Demirel. The Poet Fuzuli, 1991]. Klassik shoirlardan o‘qilgan she‘rlar borasida bahs-munozaralar uyushtirilardi. Bunday yig‘ilishlardagi asosiy mashg‘ulot esa, tanlangan asarlarga javob (nazira) yozish edi [Гасым-заде 1956, 387]. Bayoz ham nazira asosidagi musobaqa maydonidir. Buning yorqin dalili sifatida hukmdorlarning buyrug‘iga ko‘ra tuzilgan bayozlarni keltirish mumkin. Ulardagi naziralar shoirlar tomonidan hukmdorning she‘rlariga yoziladi. Bunga misol sifatida Qo‘qon xonligidagi “Majmuayi shoiron” bayozini keltirish mumkin. Uning ikkinchi qismida Umarxon (1810–1822)ning she‘rlariga yozilgan she‘riy javoblar berilgan [Эркинов 2021, 219-244, 269-282, 355-367]. Xiva xonligida “Majmuati shuaro-i Feruzshohiy” (shoh Feruz [atrofidagi] shoirlarning [she‘riy] to‘plami) bo‘lib, bu bayoz butkul Muhammad Rahimxon II (1864–1910)ning she‘rlariga yozilgan naziralardan tashkil topgan [Erkinov 2008, 58-65; 2009, 285-330].

Bayozlar o‘z tarkibiga ko‘ra shoirlar uchun qo‘llanma sifatida xizmat qilishini ko‘rsatishi mumkin. Masalan, shunday bayozlar borki, ular badiiy yuksak she‘rlarni bir joyga jamlash maqsadida tuzilgan. “Tashbihoti zebo” (Zebo o‘xshatishlar) bayozi shular jumlasidan bo‘lib, undan tashbih-o‘xshatishlarning yuzlab namunalariga ega turli fors-tojikcha she‘rlar joy olgan [Bayoz. O‘zFASHI-1, №1858/2]. Mazkur bayozni shoirning doimiy tayanch kitobi deb sanash mumkin.

5. Bayoz tuzuvchilari, buyurtmachilari va o‘quvchilari.

Bayozlartuzuvchiva buyurtmachilar sharofatibilanyaratilardi, ular esa doimo o‘quvchining didi bilan hisoblashishgan. Shoirlarning o‘zi ham shunday tuzuvchi bo‘lishi mumkin. Hindistonning mashhur

forsiyzabon shoiri Bedil o'zining "Chor unsur" asarida shoirlarning shunday guruhi haqida yozadi: ular "g'uncha va atirgul" haqidagi g'oyalarini yoyish maqsadida she'rlar yaratib, ularni bayoz vositasida elga tarqatardilar [Бедил 1882, 63-64; Ризаев 1971, 7]. Bayoz tuzuvchilardan biri Mirzo Yuldoshboy ismli shaxs bo'lib, u Doiy taxallusi bilan she'r yozgan. Bayoz qo'lyozmasining o'rtasida u o'zi haqidagi ba'zi ma'lumotlarni keltiradi: 1315/1898-yilda Doiy Darvoz (hozirgi Tojikistondagi joy nomi) hukmdori etib tayinlangan, u bu yerda uch yil istiqomat qilgan. Darvozdagi hayoti xotirasi uchun Doiy bayoz tuzgan. 1320/1903–1323/1905-1906-yillarda u Shug'nonda (hozirgi Badaxshon avtonom viloyati, Tojikiston Respublikasi) yashagan. U yerda bayoz, asosan, uning o'z she'rlar hisobiga (2000 misradan ortiq) to'ldirilgan. Bu bayozning qimmati shundaki, unda tojik tili bilan birga mahalliy shevalarda ham ijod qilgan Darvoz va Badaxshon shoirlari she'rlari mavjud. Ayni qo'lyozma bayoz juda noyob to'plam hisoblanadi. Qo'lyozmaning bir qismi tuzuvchi tomonidan Xorogda 1920-yilning avgustida qayta ko'chirilgan [Bayoz. TadRSI, №819 (CVRT, V, №1568)].

Bayoz buyurtmachilari turli insonlar bo'lganlar. Afsuski, ular haqidagi ma'lumotlar juda kam. Masalan, bayozlar hukmdorlar buyrug'iga ko'ra tuzilgan. Buxoro xonlari uchun, asosan, forsiyza bon she'rlarni o'z ichiga olgan bayozlar tuzilgan. Sababi fors tili Buxoro xonligining davlat tili edi. Xiva xonligida Muhammad Rahimxon II (1864–1910) buyrug'iga ko'ra ko'chirilgan bayozlar asosan turkiy tilidagi she'rlarni o'z ichiga olgan. Xiva xonligida tuzilgan turkiy tilidagi bir bayoz debochasida ko'rsatilishicha, u Xiva hukmdori Sayyid Muhammad Bahodirxon (1856–1864) buyrug'iga ko'ra tuzilgan [Bayoz. O'zFASHI-3, №797/2, 80b-81b]. Bu podsho xivalik shoirlarga Navoiy g'azallariga muxammas yozishni amr etadi. Turli mintaqa hukmdorlarining farmoyishiga ko'ra tuzilgan boshqa bayozlar ham bor. Xiva xoni Muhammad Rahimxon II ning buyrug'iga ko'ra tuzilgan bayoz kotibining aytishicha, u Xiva shoirlariga tegishli 255 ta g'azalni to'plagan [Bayoz. O'zFASHI-1, №1185 / (SVR, VII, №5287)]. Bunday bayoz qatoriga Sarpul, Qorategin (Tojikiston Respublikasidagi bugungi Qorategin tumani) vohasida tuzilgan qo'lyozmani ham kiritish mumkin [Bayoz. O'zFASHI-1, №12471, 253b].

O'zbek shoiri Charxiy (1900–1979) bergan ma'lumotga ko'ra, o'quvchilarning bayozga buyurtmasi qanday qilib hisobga olinganligi haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Charxiyning o'zi shoir va

bayoz tuzuvchi bo'lgan¹. She'riyat shaydolari unga muallif-shoilrlar ro'yxatini taqdim qilishgan, ya'ni bayozga buyurtma berishgan. U buyurtmadagi ro'yxatga asoslangan va she'rlarni o'z dididan kelib chiqib, turli qo'lyozmalardan saralab olgan. Bayozlar shu tarzda tuzilar edi.

Eng murakkabi – bayoz o'quvchilar doirasini aniqlash. Bunga sabab esa ular haqidagi ma'lumotlarning taqchilligidir. Bir bayoz muqovasining ichki qismida unga 45 tanga narx-baho qo'yilganligi ko'rsatilgan yozuv yopishtirilgan [Bayoz. O'zFASHI-1, №2072]. Narx haqidagi yozuv kechroq yopishtirilgan bo'lib, mazkur bayozning sotuvga mo'ljallanganidan darak beradi. Demak, avvaldan tayyor qilib qo'yilgan bayozni kitobxonlar sotib olish imkoniga ega bo'lganlar. O'zbek mumtoz adabiyoti vakili, shoir Ochildi Murod Miriy Kattaqo'rg'oniy (1830–1899) o'z shaxsiy bayozini yaratgan. Olimlar fikriga suyanadigan bo'lsak, mazkur bayoz tarkibiga ko'ra ta'lim oluvchilar uchun o'qish kitobi sifatida xizmat qilgan [Муродов 1971, 97-99]. Keltirilgan dalillarning barchasi, to'liq bo'lmasada, bayozlarning o'z muayyan vazifalariga ega ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, bayozning shunchaki oddiy she'riy to'plam emas, balki yuksak lirik antologiya ekani ayon bo'ladi.

Bayozlar vositasida qanday she'rlar o'tmish davr o'quvchilarini qiziqtirgani, ular qaysi she'rlarni o'qib, o'z bayozlariga ko'chirib olganliklari haqidagi bilimga ega bo'lish mumkin. Turli davrlarda turlicha shoirlar rasm (moda) bo'lgan. Bayoz orqali o'quvchilar didi tarixini bilish va o'rganish mumkin.

Bayoz qo'lyozma janr sifatida

Manbashunoslik fani nuqtayi nazaridan qaraganda, bayoz qo'lyozma janri, deb hisoblanishi mumkin. Aslida, har bir bayoz o'ziga xos bo'lib, biri boshqasiga o'xshamaydi. Har bir kitobxon yoki bayoz tuzuvchi xilma-xil she'rlar prizmasi orqali borliqni o'zicha qabul qiladi va to'plamni ham o'zicha saralab tuzadi. Alohida olingan asar turlicha qo'lyozmalarda turli o'rinlarda keltirilishi mumkin. Bayozlar avvaldan qat'tiy va tayyor repertuarga ega bo'lmagan. O'z tadqiqotimiz mobaynida biz 200 dan oshiq bayoz tarkibi bilan tanishib chiqdik, ammo biron marta ham bayozdagi she'rlarning aynan bir xil repertuariga duch kelmadik. Demak, bayoz qo'lyozma janrdir, shuningdek, u mustaqil qo'lyozma talab-me'yorlariga javob beradi.

Bayoz – bu she'riyatni qadrllovchilar janri. Buni hatto bayozlar

¹ Filologiya fanlari nomzodi Boboxan Qosimxonov (1945-2018) ma'lumoti.

husnixatidan ham bilish mumkin. Ular deyarli har doim kalligrafik jihatdan yuksak darjada yozilgan [Erkinov 2015, 347-364]. Bayoz bu – shunchaki oddiy she'rlar to'plami emas. Masalan, bayozlar tarkibida xalq og'zaki ijodiga xos she'rlari deyarli uchramaydi. Bayoz yuksak aql-idrok sohiblari uchun antologiya sifatida bir joyda she'riyat klassikasini, she'riyat (kvintessensiya) qaymog'ini jamlashi lozim edi. Forsiyzabon mumtoz shoirlarning ijod namunalari esa uzoq asrlardan beri aynan yuksak darajadagi she'riyat namunasi bo'lib kelgan. Ular bir qancha asrdan keyingina, fors she'riyati o'z ufqiga yaqinlashganida o'z o'rinlarini boshqa adabiyotlarga (masalan, turkiy adabiyoti) bo'shatib bera boshladilar. Garchi O'rta Osiyo, Turkiya va Eronning ham Navoiy va Fuzuliy kabi o'z klassik shoirlari bor bo'lsa-da, asrlar mobaynida ko'proq forsiyzabon ijodkorlar she'riy taqlid uchun namuna-o'rnak bo'lib kelgan. O'zimizning turkiy she'riyat rivoji va bu tildagi she'rlarga taqlid qilish an'anasi mavjud bo'lganligiga qaramasdan, hatto mashhur turkiy klassik shoirlar – Navoiy va Fuzuliy she'rlari nisbatan keyingi davr bayozlariga kiritilgan [Эркинов 2021, 219-244]. Bu davrdan boshlabgina O'rta Osiyo bayozlarida turkiy she'rlar ham ko'proq ko'zga tashlana boshladi.

Xulosa qilib aytganda, bayoz o'ziga xos she'riy to'plam bo'lib, u muayyan davr kitobxonlarining she'riy didi, estetik darajasini ko'rsatishga xizmat qilar ekan.

Shartli qisqartmalar:

- BnF = Bibliothèque nationale de France, Paris – Fransiya milliy kutubxonasi, Parij.
BNF-SP = BnF- Supplement Persan (fors tilidagi qo'lyozmalar fondi).
TUK = Tehron universiteti kutubxonasi.
CVRT = Katalog vostochnix rukopisey Akademii nauk Tadjikskoy SSR. Tom I-V, Dushanbe, 1960–1974.
FKDT = Fehreste ketobxonaye markaziye doneshgohe Tehron. Jild 9, M.T.Doneshpajuh (noshir).Tehron, 1340 [1961].
KFIR = Katalog fonda instituta rukopisey. A.Qayumov and (ed.). vol I, 1989; vol II, Tashkent, 1988.
TadRSI = Tojikiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti (Dushanbe).
O'zFASHI = O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti (Toshkent). O'zFASHI-1 asosiy fondni anglatadi. O'zFASHI-3 esa sobiq Qo'lyozmalar institutidan (1978–1998) bu institutga kelib qo'shilgan fondni bildiradi.
SVR = Sobranie vostochnykh rukopisej instituta vostokovedeniya

Akademii nauk UzSSR, A.A. Semenov and. (ed.), vol. II, 1954;
vol VI, 1963; vol VII, Tashkent, 1964.

Qo'lyozma manbalar:

- Jo'ng. BnF-SP, №1366 (ko'chirilgan yili – 1009/1600-1601).
Bayoz. BNF-SP, №1473.
Bayoz. BnF-SP, №805.
Bayoz. O'ZFASHI-1, №1108 (ko'chirilgan yili –1298/1880-1881)
Bayoz. O'zFASHI-1, №1185 (ko'chirilgan sana – 1326 yil, 18 rabi us-soniy/
1908 yil, 21 may).
Bayoz. O'zFASHI-1, №12471.
Bayoz. O'zFASHI-1, №1466/1.
Bayoz. O'ZFASHI-1, №1597 (ko'chirilgan yili –1278/1861-1862).
Bayoz. O'zFASHI-1, №183/2
Bayoz. O'ZFASHI-1, №1858/2 (ko'chirilgan yili – 1247/1831-1832).
Bayoz. O'zFASHI-1, №1944 (ko'chirilgan yili –1275/1858-1859).
Bayoz. O'zFASHI-1, №2072 (ko'chirilgan yili – 1272/1855-1856).
Bayoz. O'ZFASHI-1, №2077 (ko'chirilgan yili – 1109/1697-1698).
Bayoz. O'zFASHI-1, №231/4.
Bayoz. O'ZFASHI-1, №2515 (ko'chirilgan yili –1291/1874-1875).
Bayoz. O'zFASHI-1, №3059/1 (ko'chirilgan yili –1274/1857-1858).
Bayoz. O'zFASHI-1, №3066 (ko'chirilgan yili –1303/1885-1886).
Bayoz. O'zFASHI-1, №3326 (ko'chirilgan yili – 1298/1880-1881)
Bayoz. O'ZFASHI-1, №4181.
Bayoz. O'ZFASHI-1, №4208 (ko'chirilgan yili – 1279/1862-1863).
Bayoz. O'zFASHI-1, №6968/1 (ko'chirilgan yili – 1318/1900-1901).
Bayoz. O'zFASHI-1, №6973.
Bayoz. O'zFASHI-1, №6977 (ko'chirilgan yili –1335/1916-1917).
Bayoz. O'ZFASHI-1, №7038 (ko'chirilgan yili – 1209/1794-1795);
Bayoz. O'zFASHI-3, №1940/1 (ko'chirilgan yili – 1297/1879-1880).
Bayoz. O'ZFASHI-3, №3567.
Bayoz. O'zFASHI-3, №358 (ko'chirilgan yili –1317/1899-1900).
Bayoz. O'zFASHI-3, №797 (ko'chirilgan yili –1274/1857-1858).
Bayoz. TadRSI, №1795.
Bayoz. TadRSI, №2293/1.
Bayoz. TadRSI, №819.
Bayoz. TUK, №2423.
Bayoz. TUK, №2446.
Bayoz. TUK, №2454 (ko'chirilgan yili – 1189/1775-1776).
Bayoz. TUK, №2591.
Bayoz. TUK, №4343 (ko'chirilgan yili – 1292/1875).
Radoyif ul-ash'or. O'zFASHI -1, №2335 (ko'chirilgan yili – 1301/1883-
1884).
Tazkirat ul-xavonin. TUK, №2431.

Adabiyotlar

- Абибов, А. 1984. *Дуораҳойи адабийи Бухороий шарқий (асри XIX ва убтидаи аср XX)*. Душанбе.
- Армуғони Хислат. 1329 [1911]. Тошкент.
- Abdulqodir ibn G'aybiy ul-Hofiz al-Marog'iy. 1372 [1993]. *Jome ul-alhon: xotime*. T.Binish (noshir). Tehron.
- Абдуллаева, Б. “Тошбосма баёзларнинг илмий тавсифи”. *Адабий мерос*. 1989, 4(50). Б.37-44.
- Абибов, А. 1984. *Дуораҳойи адабийи Бухороий шарқий (асри XIX ва убтидоий асри XX)*. Душанбе.
- Bedilistan va guldeste-2*. 2001. Istanbul.
- Bayozi Tojiddin Ahmadvazir (782 h.q)*. 1381 [2002]. Jild 1-2. Tehron.
- Баёзҳои Умар Ҳофиз*. 2003. Н.Ғиёсов, А.Самеев (noshiron). Хўжанд.
- Бедил. Куллийат*. 1882. Бомбей.
- Ве́чка J. 1968. *Tajik literature from the 16th century to the present*. Rypka. J. History of Iranian Literature. K.Jahn (ed.). Dordrecht-Holland.
- Berg,, G.R. van den. *Minstrel Poetry from the Pamir Mountains*. 2004. *A Study on the Songs and Poems of the Ismailis of Tajik Badakhshan*. (Iran-Turan 6). 33,123,136. Wiesbaden.
- Исҳоқов, Ё. 1978. “Баёз”. *Ўзбек адабиёти тарихи*. IV том: XVIII асрнинг охири – XIX асрнинг биринчи ярми. 23-38. Тошкент: Фан.
- Гараев, Н. 1971. *Азербайджанские литературные междисциплины*. PhD.
- Гасум-заде Ф. 1956. *История азербайджанской литературы XIX века*. Баку.
- Гасимов, А. 1983. “Эл шаирлари жунгларда”. *В сокровищнице рукописей VI*, 104-107. Баку.
- Муродов А. 1971. *Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан*. Тошкент.
- Джумаев, А. Б. 2004. “Бухарские евреи и музыкальная культура Средней Азии”. *Евреи в Средней Азии: вопросы истории и культуры* 87-90. Ташкент.
- Daneshrajuh, M.T. 1989. “Bayaz”. *Encyclopaedia Iranica*, III: 886. E. Yarshater (Gen. Ed.), London - Costa Mesa - New York.
- Dehudo, A.A. 1338/1959. *Lughatnome*. Jild 16: 125. Tehron.
- Нагиева, Д.М. 1990. *Наваи и азербайджанская литература XV-XIX вв.* Ташкент.
- Ризаев, З.Р. 1971. *Индийский стиль в поэзии на фарси конца XVI- XVII вв.* Ташкент.
- Ҳамидова, М. 1981. *Қўлёзма баёзлар – адабий манба*. Тошкент.
- Шашмақом. Ҳ. 1975. *Radjabiy* (noshir). Ташкент.
- Эркинов, А. 2021. *Навоийни англаш сари*. Анкара: Акчағ Ҳауменеви.
- Erkinov, A. 2015. “XV-XIX. asirlar Orta Asya edebi metin örneklerinde el yazma beyazların özellikleri”. *A.U.Sosiyallegitim Bilimler Dergisi [SBD]* 54, 347-364. Erzurum.
- Erkinov, A. 2009. “Les Timourides, modèles de légitimité et les recueils poétiques de Kokand”. *Écrit et culture en Asie centrale et dans le monde turko-iranien, XVe-XIXe siècles /Writing and Culture in Central Asia and in the Turko-Iranian World, 14th-19th Centuries*, F. Richard and M. Szuppe (eds.), 285-330. [Cahiers

de Studia Iranica 40], Paris: AAEI.

- Erkinov, A. 2008. "Timurid mannerism in the literary context of Khiva under Muhammad Rahim-khan II (Based on the anthology Majmu'a-yi shu'ara-yi Firuz-shahi)". Тимуридский маньеризм в литературной среде Хивы при Мухаммад Рахим-хане II (на примере антологии "Маджму'а-йи шу'ара-йи Фируз-шахи). Bulletin of ICAS. Volume 8. Вестник МИЦАИ 8: 58-65.
- Fehreste nusxahoye xattiye turkiy ketobxonaye bozorge hazrat Oyatullah al-azamiy Mar'ashiy-Najafiy*. 1381. H.Muntakiy (noshir). Jild 1, Qum (Iran).
- Fursat al-Davla Sheroziy. 1375 [1996]. *Buhur al-alhon*. T.Binish (noshir). Tehron.
- Hamid Demirel. 1991. *The Poet Fuzuli*. Ankara.
- Historical Anthology of Kazan Tatar Verse: Voices of Eternity*. 2000. D.J.Matthews, R.Bukharaev (Transl. & ed.). London-New York.
- Hiravi, N.M. 1380 [2001]. *Ta'rix-e nusxapardoziy va tashihe enteqodiye nusxahoye xattiy*. 201-203. Tehron.
- Husayn Xoshimiy. 1379 [2000]. *Vijanomaye nusxashenosiy va ketobpardoziy. Tazhib, khat, sahhofiy, kog'az, rang va murakkab*. Tehron.
- Historical Anthology of Kazan Tatar Verse: Voices of Eternity*. 2000. D.J.Matthews, R.Bukharaev (Transl. & ed.). London-New York.
- Kappler, M. 2002. *Türkischsprachige Liebeslyrik in griechisch-osmanischen Liedanthologien des 19. Jahrhunderts*. Berlin.
- Umrboqiy qo'shiqlar*. 2002. E.Ochilov (noshir). Toshkent.
- Халидов, А.Б. 1985. *Арабские рукописи и арабская рукописная традиция*. Москва.
- Троицкая, А.Л. 1948. "Abdotili-Арго цеха артистов и музыкантов Средней Азии". *Советское востоковедение*. V: 251-272.
- Philologiae Turcicae Fundamenta*. 1964. II: 702. Wiesbaden.
- Ярмамедов, Н.Х. 1992. *Азербайджанская рукописная книга 19 века*. Автореферат кандидатской диссертации. Баку.
- Jonge Mortezo Quli Shamlu (Mortezo Qoli Shamlu's Miscellanous writings). 1382 [2004]. *A Facsimile edition based on the original manuscript compiled in 1069 A.H. (1658)*. I.Afshar, A.Munzavi (eds.). Tehron.
- Richard, F. 1989. *Catalogue des Manuscrits Persans*. I. Ancien Fonds. 40. Paris, 1989.
- Navshahi, S.A. 1404 [1983]. *Fehreste nusxahoye xattiyi forsiy*. 127-140. Karachi. Islomobod.
- Munzavi, A. 1357 [1978]. *Fehreste nusxahoye xattiye ketobkhonayi Ganjboxsh*. 1, Lahor.
- Персидские и таджикские рукописи Института народов Азии Академии наук СССР (краткий алфавитный каталог)*. 1964. Часть 1. 499-502. Москва.
- Туркистон вилоятининг газети*. 1908, №47.
- Серикова, Л. 1981. *Малые формы лирики Алишера Навоий*. Ташкент.

Some Comments on Manuscript Bayoz

Aftondil Erkinov¹

Abstract

Bayaz is a collection of poems that includes works by classical and modern poets; this collection can also serve as a platform for a virtual poetry competition. Bayaz can be a text for a song repertoire or a source of aesthetic tastes from a certain era. The article was written primarily based on manuscripts from the collection of the Institute of Oriental Studies named after Abu Raikhan Biruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Key words: *Bayaz, repertoire, library, readers, poetry competition.*

References

- Abibov A. 1984. *Doirahoyi adabiyi Buxoroiy sharqiy (asri XIX va ibtidoi asr XX)*. Dushanbe.
- Armug'oni Xislat*. 1329 [1911]. Toshkent.
- Abdulqodir ibn G'aybiy ul-Hofiz al-Marog'iy. 1372 [1993]. *Jome ul-alhon: xotime*. T.Binish (noshir). Tehron.
- Abdullaeva, B. "Toshbosma bayozlarning ilmiy tavsifi". *Adabiy meros*. 1989, 4(50). B.37-44.
- Abibov, A. 1984. *Doirahoyi adabiyi Buxoroiy sharqiy (asri XIX va ibtidoi asri XX)*. Dushanbe.
- Bedilistan va guldeste-2*. 2001. Istanbul.
- Bayozi Tojiddin Ahmadvazir (782 h.q)*. 1381 [2002]. Jild 1-2. Tehron.
- Bayozhoi Umar Hofiz*. 2003. N.G'iyosov, A.Sameev (noshiron). Xo'jand.
- Bedil. Kulliyat*. 1882. Bombay.
- Bečka, J. 1968. *Tajik literature from the 16th century to the present*. Rypka, J. History of Iranian Literature. K.Jahn (ed.). Dordrecht-Holland.
- Berg, G.R. van den. *Minstrel Poetry from the Pamir Mountains*. 2004. *A Study on the Songs and Poems of the Ismailis of Tajik Badakhshan*. (Iran-Turan 6). 33,123,136. Wiesbaden.
- Is'hoqov, Yo. 1978. "Bayoz". *O'zbek adabiyoti tarixi*. IV tom: XVIII asrning oxiri – XIX asrning birinchi yarmi. 23-38. Toshkent: Fan.
- Garaev, N. 1971. *Azerbaydjanskie literaturnye medjlisy*. PhD.
- Gasum-zade, F. 1956. *Istoriya azerbaydjanskoy literaturi XIX veka*. Baku.

¹Erkinov Aftondil Sodirxonovich – Doctor of Philology, International Islamic Academy of Uzbekistan.

E-pochta: erkinov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9284-4443

For citation: Erkinov, A. S. 2024. "Some comments on manuscript bayoz". *Golden Scripts* 2: 4 – 27.

- Gasimov, A. 1983. "El shairlari junglarda". *V sokrovishnitse rukopisey VI*, 104-107. Baku.
- Murodov, A. 1971. *O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan*. Toshkent.
- Djumaev, A. B. 2004. "Buxarskie yevrei i muzыkal'naya kultura Sredney Azii". *Yevrei v Sredney Azii: voprosi istorii i kulturi* 87-90. Tashkent.
- Daneshpajuh, M.T. 1989. "Bayaz". *Encyclopædia Iranica*, III: 886. E. Yarshater (Gen. Ed.), London - Costa Mesa - New York.
- Dehudo, A.A. 1338/1959. *Lughatnome*. Jild 16: 125. Tehron.
- Nagieva, D.M. 1990. *Navai i azerbaydjanskaya literatura XV-XIX vv.* Tashkent.
- Rizaev, Z.R. 1971. *Indiyskiy stil v poezii na farsi konsa XVI- XVII vv.* Tashkent.
- Hamidova, M. 1981. *Qo'lyozma bayozlar – adabiy manba*. Toshkent.
- Shashmaqom. Y. 1975. *Radjabiy (noshir)*. Tashkent.
- Erkinov, A. 2021. *Navoiyni anglash sari*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Erkinov, A. 2015. "XV-XIX. asirlar Orta Asya edebi metin örneklerinde el yazma beyazların özellikleri" *A.U.Sosiyallegitim Bilimler Dergisi [SBD]* 54, 347-364. Erzurum.
- Erkinov, A. 2009. "Les Timourides, modèles de légitimité et les recueils poétiques de Kokand". *Écrit et culture en Asie centrale et dans le monde turko-iranien, XIVe-XIXe siècles /Writing and Culture in Central Asia and in the Turko-Iranian World, 14th-19th Centuries*, F. Richard and M. Szuppe (eds.), 285-330. [Cahiers de Studia Iranica 40], Paris: AAEL.
- Erkinov, A. 2008. "Timurid mannerism in the literary context of Khiva under Muhammad Rahim-khan II (Based on the anthology Majmu'a-yi shu'ara-yi Firuz-shahi)". *Timuridskiy manerizm v literaturnoy srede Xivы pri Muxammad Raxim-xane II (na primere antologii "Madjmu'a-yi shu'ara-yi Firuz-shaxi)*. Bulletin of IICAS. Volume 8. *Vestnik MITSAI* 8: 58-65.
- Fehreste nusxahoye xattiye turkiy ketobxonaye bozorge hazrat Oyatullah al-azamiy Mar'ashiy-Najafiy*. 1381. H.Muntakiy (noshir). Jild 1, Qum (Iran).
- Fursat al-Davla Sheroziy. 1375 [1996]. *Buhur al-alhon*. T.Binish (noshir). Tehron.
- Hamid Demirel. 1991. *The Poet Fuzuli*. Ankara.
- Historical Anthology of Kazan Tatar Verse: Voices of Eternity*. 2000. D.J.Matthews, R.Bukharaev (Transl. & ed.). London-New York.
- Hiravi, N.M. 1380 [2001]. *Ta'rixе nusxapardoziy va tashihe enteqodiye nusxahoye xattiy*. 201-203. Tehron.
- Husayn Xoshimiy. 1379 [2000]. *Vijanomaye nusxashenosiy va ketobpardoziy. Tazhib, khat, sahhofiy, kog'az, rang va murakkab*. Tehron.
- Historical Anthology of Kazan Tatar Verse: Voices of Eternity*. 2000. D.J.Matthews, R.Bukharaev (Transl. & ed.). London-New York.
- Kappler, M. 2002. *Türkischsprachige Liebeslyrik in griechisch-osmanischen*

- Liedanthologien des 19. Jahrhunderts.* Berlin.
- Umrboqiy qo'shiqlar.* 2002. E.Ochilov (noshir). Toshkent.
- Xalidov, A.B. 1985. *Arabskie rukopisi i arabskaya rukopisnaya traditsiya.* Moskva.
- Troiskaya, A.L. 1948. "Abdotili-Argo sexa artistov i muzыkantov Sredney Azii". *Sovetskoe vostokovedenie.* V: 251-272.
- Philologiae Turcicae Fundamenta.* 1964. II: 702. Wiesbaden.
- Yarmamedov, N.X. 1992. *Azerbaydjanskaya rukopisnaya kniga 19 veka.* Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii. Baku.
- Jonge Mortezo Quli Shamlu (Mortezo Qoli Shamlu's Miscellanous writings). 1382 [2004]. *A Facsimile edition based on the original manuscript compiled in 1069 A.H. (1658).* I.Afshar, A.Munzavi (eds.). Tehron.
- Richard, F. 1989. *Catalogue des Manuscrits Persans.* I. Ancien Fonds. 40. Paris, 1989.
- Navshahī, S.A. 1404 [1983]. *Fehreste nusxahoye xattiyi forsiy.* 127-140. Karachi. Islomobod.
- Munzavi, A. 1357 [1978]. *Fehreste nusxahoye xattiyе ketobkhonayi Ganjbaxsh.* 1, Lahor.
- Persidskie i tadjikskie rukopisi Instituta narodov Azii Akademii nauk SSSR (kratkiy alfavitnyy katalog).* 1964. Chast 1. 499-502. Moskva.
- Turkiston viloyatining gazetasi. 1908, №47.
- Serikova, L. 1981. *Malie formi liriki Alishera Navoiy.* Tashkent.